

De la Comunicació a la Comunió

L'itinerari del desenvolupament ètic humà

Àngel-Jesús Navarro

Quan a les societats actuals es debat apassionadament la importància que la comunicació i la informació tenen en el seu desenvolupament, aquest article proposa una reflexió sobre la necessitat de dotar d'una autèntica finalitat ètica aquest mitjà que és la comunicació.

Aquesta, per ella mateixa, no és un fi sinó un mitjà. I es proposa la comunió com a finalitat humanista d'una comunicació social.

El creixement de tota societat ha de contemplar, necessàriament, el seu vessant ètic. Si no fos així, ens abocaríem de nou a situacions de violència que malauradament hem hagut de viure amb intensitat al llarg de la història i vivim encara a les portes del s.XXI. El diàleg serà l'instrument proposat: diàleg social, polític i cultural. Més encara, un diàleg religiós i/o ètic que permeti a les diverses fonamentacions culturals i de pensament, avançar vers aquesta fita d'una comunió en la diversitat, en la diferència i en la pluralitat.

• • • •

When in the setting of current societies the importance that communication and information have in the development of a society is fervently being discussed, this article proposes a reflection on the need to endow this means called communication with a truly ethical intention.

On its own, communication is not the end but the means. And communion is proposed as the humanist purpose of every authentic social communication.

The growth of every society necessarily has to take into account its ethical side. Otherwise, it would lead again to situations of violence as the ones we have unfortunately had to live intensively throughout history and now at the beginning of the new millennium. Dialogue is the tool proposed: social, political and cultural dialogue. Moreover, a religious and/or ethical dialogue that allows the diverse cultural foundations and thought tendencies to move forward towards the aim of a communion in diversity, difference and plurality.

• • • •

Quan parlem de comunicació, creiem parlar de tot aquell tràfic de notícies, coneixements i sensacions que els homes som capaços d'efectuar i executar a la nostra vida... Per comunicació entenem una tal pluralitat de situacions, elements i missatges, proveïdors i destinataris, medis i mitjans, que pràcticament podem concloure que tot, o quasi tot, és comunicació.

Però, realment és així?... Sembla que la vida, en ella mateixa, és comunicació.¹ Que fins i tot el temps es fa en l'home factor de comunicació. Sembla que tot el que som, érem i serem, que tot el que és, havia estat i serà... que *tot és comunicació*.

I. La comunicació com a element necessari per a l'existència de l'home

1- La comunicació com a transmissió

El transport de la realitat, des d'un origen fins a una fi, constitueix per si mateix el sentit més primari del concepte "comunicació". Establir una relació o un contacte i enviar un contingut més enllà d'un mateix, això només, ja és comunicar-se.

Comunicació és un esdeveniment relacional (interacció) entre éssers humans, que té per objecte la comprensió (OTFRIED HÖFFE, 1994, *Diccionario de ética*. Crítica, Barcelona). O sia, comunicació, de fet, és qualsevol acció que hom fa, que parteixi de l'ésser humà i que s'encamini vers ell mateix o un altre.

Així, podríem afirmar que comunicació és ara ja el fet de respirar, primari i no gaire voluntariós, com ara el fet de respirar per algú, terme de desig o complença, i realitat immensament més plena i humanitzada. Podem tant comunicar vida, senzillament, com comunicar per generar-ne, de la manera més magnífica i misteriosa que poguéssim mai imaginar. Podem comunicar des de la capacitat de conèixer, posseir i transmetre vida fins a la capacitat de ser cocreadors de la mateixa vida... Des d'allò més petit de les nostres capacitats i actes, fins a allò més gran de nosaltres mateixos, tot ho podríem qualificar de "comunicació".

I així podem ser transmissors, proveïdors, missatgers, anunciadors, proclamadors, generadors..., actors, en definitiva, de vida que comuniquem i ens comuniquem.

Però no sabem si creure en la possibilitat de pensar que, quan un terme és tan infinit i indeterminat, tan ampli i fugisser de definicions..., sigui tant que no sigui res. Quedi tan poc definit que sia no res.

Encara que, d'altra banda, si intentéssim delimitar el terme "comunicació", cauríem en un parany lògic, ja que limitariem conceptualment el que *per se* hauria de ser il·limitat. I així hem de comprendre que quan hom parla de comunicació, pot moure's entre una dualitat extrema: des d'aquella realitat que ho evoca tot i que és dinàmica i canviant, fins a la possibilitat de parlar d'una comunicació única i inequívoca, perquè qui comprèn aquest terme de comunicació contempla alhora la realitat de manera simplista, preconcebuda i dogmàtica.

2- La comunicació com a punt de trobada

Si per comunicació, en canvi, entenem *l'acte de sortir a l'encontre de l'altre, sigui qui sigui el receptor, o el mitjà*, com ens recorda Marshall MacLuhan (*La aldea global*, 1995), haurem de concloure que, de fet, l'única cosa que acota la comunicació, no és el mitjà, ni el missatge,... Allò que realment la limita és l'existència d'emissor i de receptor. **La comunicació necessàriament és cosa de dos** (com a mínim!).

Així doncs, la comunicació s'esgota pel cap baix, si més no, en el nombre, ja que **no existeix autèntica comunicació en la singularitat**. Només comunica qui pertany a un plural, ni que aquest sigui de dos... I l'ésser humà, per tal de comunicar-se, té necessitat de la pluralitat, del divers, del distint, de l'altre... I si afirmem que *l'ésser humà no esdevé plenament ell sense comunicar-se*, hem de concloure, en conseqüència, que *la humanitat no pot existir en la singularitat*, i que només pren sentit en l'altre, amb el qual forma nucli de vida, d'unió necessària i primera per a la comunicació, per a la vida... L'ésser humà ho és en virtut de la seva existència juntament amb la "de l'altre", amb el qual forma comunitat... Sense l'alteritat, la vida humana no és factible.

Dic això tot sabent la dificultat que comporta avui dia afirmar tal cosa en un context postmodern i occidental, on la virulència de l'individualisme consumista col·lapsa els diversos intents que des de molts sectors s'intenten fer per canviar una societat fonamentada en un ultraliberalisme relativista... L'alteritat i l'altruisme, sense haver desaparegut, viuen moments *quasi exhibicionistes*, on la preocupació per l'altre correspon al noticiari de curiositats, o bé es dispersa enmig dels *reality show* en què es converteixen moltes vegades les tragèdies humanes transmeses pels *mass media*. Però, tot i així, afirmem que **la vida humana sense l'alteritat no és possible**.

És inherent a la naturalesa humana la pluralitat, la diversitat. Encara que l'home s'esforci a descobrir i afirmar la seva pròpia individualitat, el seu propi "jo", per tal de créixer en seguretat; encara que triomfi arreu la doctrina liberalista que exalta l'individu i consagra una visió de l'home com a objecte emmirallat en sí mateix; a pesar de tot això, diem que l'ésser humà és inútil en la solitud de la seva existència sola i separada dels altres. L'ésser humà, o ho és en comunitat, o no ho és...

La dimensió comunitària de l'home no és un element qualitatiu de la seva naturalesa. Més aviat afirmem que la dimensió comunitària de l'home és una *dimensió constitutiva* de la seva pròpia naturalesa. Tot i ser l'home "individu", aquesta individualitat ha de desenvolupar-se dins un marc comunitari on prengui força i raó de ser... La dimensió comunitària de l'home, el preserva tant de convertir-se en un mer objecte substantiu com del perill de caure en un subjectivisme incapaç de progressar enmig del seu entorn (ZABILDE & BAJO, 1995).

II. La comunitat és el lloc de trobada de tota comunicació humana

Sabem, per mitjà de les ciències psicològica, sociològica i antropològica, que la naturalesa humana no ha estat dissenyada des de la seva perspectiva psicoafectiva per viure la solitud o l'aïllament. Com ja deia en la Grècia clàssica Aristòtil, dins la seva *Política*, l'home és un "animal social" (*ζοον πολιτικον*), destinat a la comunicació i a l'intercanvi.

De fet, allò més valorat pel conjunt de la naturalesa, i en concret per la naturalesa humana, ha estat l'intercanvi, la informació... El progrés de l'ésser humà, la seva grandesa i desenvolupament tècnic, científic, ètic i social, ha estat possible gràcies a la comunicació. L'enriquiment cultural d'un poble, o simplement d'una comunitat humana qualsevol, no hagués existit sense l'intercanvi eficaç de tota mena de recursos i la comunicació entre si.

Comunicació i diversitat formen un conjunt bàsic i primerenc en tota realitat humana. Tant és així, que aquests dos elements formen entre si una realitat nova que anomenem "comunitat".

La **comunitat** és, doncs, l'agrupació que s'obté d'un conjunt d'elements *diversos entre ells i que es comuniquen entre si*, de tal manera que caminen vers un fi que és comú a tots.

1- *L'altre* com a punt de perspectiva per al coneixement del *jo propi*.

Si abans hem afirmat que la comunicació era un element constitutiu de l'ésser humà, direm ara, en conseqüència, que aquesta comunicació es fa real i es concreta en la relació comuna dels individus, en la comunitat... *En l'altre que m'és comú*.

La descoberta que tot ésser humà realitza respecte als seus semblants, no procedeix únicament d'un plantejament ètic o de creença. A la base mateixa de l'ésser humà, perquè és comunicatiu, hi trobem la necessitat de viure en relació i d'identificar-se com a individu respecte a aquesta mateixa relació. És a dir, *som el que som i tenim consciència de ser-ho en la mesura que algú, al defora de nosaltres, ens dóna elements de judici sobre la nostra pròpia realitat*.

"L'altre", doncs, no pot ser observat com quelcom aliè, estrany i oposant. L'altre ha d'esdevenir *algú*: una realitat concreta i insubstituïble, font del propi coneixement. *L'altre com a valor propi*. Com a valor que té per ell mateix, i per a mi, ja que *la meva pròpia capacitat de valorar-me rau en la capacitat que tinc per valorar l'altre*. Cadascú acaba formant-se una imatge de si mateix segons la imatge que es forma en la consciència dels altres. Com ja hem dit, *ningú no és per ell mateix, sinó que és amb els altres* i segons sigui vist *en els altres*.²

Potser tota aquesta confluència de realitats i valors no s'esdevingué com a fruit ni conseqüència d'una reflexió de pensament, o d'una opció de principis ètics o morals. Potser l'altre fou més necessitat que evidència... Però, sens dubte, el *propi jo* no podia distingir-se, formar-se o desenvolupar-se sense l'altre.

2- La descoberta de l'altre com a font d'humanització

La descoberta de l'altre, com deia Mounier (1948)³, ha fet possible que l'home es conegui a si mateix, conegui la realitat humana i esdevingui davant tot això "persona".

Ser persona, esdevenir persona, no serà sinó comunicar i comunicar-se. Trencar les barreres de l'egocentrisme innat en cadascú, i sortir a l'encontre de l'altre. El procés que enceta la comunicació és un procés de dinamisme on allò que és exterior pren sentit i significat en l'interior de cadascú. Un procés que interrelaciona l'individu amb el seu entorn, amb l'àmbit comunitari al qual pertany. És en aquest procés comunicatiu on l'home troba l'altre, i junt amb aquest, o aquests, forma comunitat. L'home esdevé social, i en aquest procés configura la doble dimensió constitutiva de la naturalesa humana: la individual i la col·lectiva.

L'ésser humà "s'humanitza", es fa més plenament ell, precisament davant la presència d'alteritat que troba en el "tu" que formen els altres (Laín Entralgo, 1985).

3- El jo i l'altre. La constitució del "ser persona"

Aquesta descoberta d'un "tu" que humanitza, no es fa de cap altra manera que en l'acceptació de les relacions que s'estableixen necessàriament entre "el jo" de tot individu i "el tu" que formen els altres. Una relació que anomenem "comunitat".

Una *unió comuna* d'interessos, perspectives, esperances i anhels, que ajuden a *fer créixer* i a *créixer* amb els altres, a *ser persona* i *esdevenir persona* en un procés dinàmic que mai no s'esgota ni s'acaba (Laín Entralgo, 1961).

2 El *per ipsum* eucarístic de la litúrgia catòlica, establert en la doxologia final de la pregària de consagració o cànon, pren realitat en el *cum ipso* i en el *in ipso*, que acompanyen i conclouen.

3 "Sólo existimos con los otros y frente a los otros; nos encontramos en los otros y no nos conocemos sino por los otros...", a *Manifiesto al servicio del personalismo*, d'Emmanuel Mounier (1975). Taurus, Madrid.

Comunitat és nombre, i com ja hem exposat, condició de possibilitat per a la comunicació, per al desenvolupament i formació de la humanitat.

Fer comunitat és, doncs, la primera i més primària forma d'humanització. L'home-amb-els-altres, constitueix el primer element necessari per encetar el procés que permet desenvolupar en tot individu la seva qualitat pròpia de ser persona.⁴

4- La comunitat es realitza per la via de la convivència

Sense vida, sense vida comuna, una comunitat no seria res més que una dada referencial, inerta i inexpressiva. La vida en comú que aporten els seus membres farà possible establir un referent significatiu. Una comunitat esdevé realitat palpable i plausible per la convivència que aporten els seus integrants.

Si la realitat abstracta de la comunitat és l'element primer d'humanització, la convivència és el factor qualitatiu que la conforma en autenticitat.⁵ Una "comunió" no pot assolir-se amb la sola dada numèrica. Comunitat és tant el referent numèric pel que fa a l'aspecte de "comú", com la necessitat qualitativa de la seva "unió".

De fet, no podem afirmar que sia comunitat qualsevol agrupació humana. El concepte mateix de "comunitat" té necessitat d'un plus, d'un element qualitatiu superior que el cohesioni i el possibiliti en el seus membres. La convivència exerceix aquest plus, ja que atorga un destí o finalitat comuna a la pròpia comunitat. La vida en comú, tot i que no podem qualificar-la de destí en si mateixa, sí que afirmem que és instrument necessari per a la consecució d'aquest fi.

El fet de viure en comú, doncs, no aporta encara plena satisfacció a l'anhel humà. Es pot viure tot *compartint la vida*, o es pot viure tot *suportant la vida*. **Compartir** serà signe d'autèntica convivència, mentre suportar abocarà sense remei a una mera coexistència. I ja sabem que conviure i coexistir no són el mateix, perquè, com referiem abans, podem afirmar que només qui intercanvia, comunica; només qui comparteix, conviu.

Comunitat sense convivència no és possible. Com no és possible l'home en l'aïllament, tampoc no ho serà la comunitat en la qual s'autoaïllen d'alguna manera els seus membres. L'aïllament i la solitud no construeixen humanitat, més aviat la coarten i la impossibiliten. D'aquí ve que sigui correcte afirmar la necessitat d'una

4 Des d'una perspectiva teològica, podem associar a aquest terme de "l'home-amb-els-altres" la definició bíblica del profeta Isaïes de "l'Emmanuel" (Déu és amb nosaltres). Precisament en aquesta definició (Is 7, 14) el poble jueu reconeix el seu Déu -Jahvè- com a persona, perquè es fa viu i present enmig de la seva història. Un Déu participi de vida, un Déu que conviu i és vida per als israelites.

5 "Los individuos configuran (por medio de la convivencia) la vida social de tal forma que se dan sentido a sí mismos y a la sociedad en sus relaciones recíprocas". OTFRIED HÖFFE, Edit. (1994)

convivència com a factor de progrés humà. La configuració d'un sistema de normes que regulin aquest desig humà de recerca del "propi jo", i encara del bé (ètica), en convivència amb "els altres", esdevindrà una tasca imprescindible per a tota comunitat humana: la tasca de la moralització de les seves relacions. Altrament dit, la formació de sistemes morals al si de tot grup humà.

5- El "camí iniciàtic" de la comunitat humana

Tot grup social posseeix el seu propi "*camí d'iniciació*"; és a dir, tota comunitat realitza en els seus membres novells i que volen aspirar a incorporar-s'hi plenament, una pràctica ritual i/o simbòlica que permet llur incorporació i identificació amb el grup que els acull.

En aquest camí l'ésser humà aprèn l'alteritat, el "ser-amb-els-altres" que li permet desenvolupar tota la dimensió comunitària que li és pròpia i que li facilita de poder mantenir un adequat equilibri psicoafectiu.⁶

Fer comunitat i ser comunitat, s'aprèn. No poseïm la capacitat comunitària com un bé innat i heretat genèticament, sinó que més aviat l'adquirim per mitjà de l'educació que rebem, que sempre serà una manera de "socialitzar-nos", de fer-nos sociables i comunitaris. I és per això que podem deduir que *és precisament en el procés educatiu on l'ésser humà adquireix les capacitats suficients que li possibiliten poder formar comunitat per a la convivència.*

El rol de tot mestre no acaba en la tasca professional de transmissió de coneixements o dades. Més enllà d'això, aquell que ensenya "*inicia algú en un coneixement*" i aquest coneixement l'introdueix en una comunitat determinada. Tot mestre, o tot professor, dóna més de si mateix que merament allò que sap. Un mestre és model, si no ja com a professional, almenys ho és indefugiblement com a persona (especialment per a aquells per als quals, per raó de la seva edat, la recerca de models de referència és tan important). Un mestre, en definitiva, participa dins la seva pròpia comunitat humana de la tasca que antany es reservava als sacerdots i *shamans*: educar també és iniciar algú en un procés de pertinença social o comunitària.

III. La comunió com a "utopia" de tot projecte comunitari

Arribats aquí, diem que **on l'ésser humà s'humanitza** (es desenvolupa amb-els-altres) **és dins la comunitat, i aquesta esdevé autèntica quan basa les seves relacions en la mútua convivència.** Però ens enganyariem si ens conforméssim amb aquesta asseveració, perquè el terme de la convivència no pot consistir en ella mateixa, com més amunt ja hem indicat.

⁶ En paraules del meu col·lega el Dr. Pere Segura: "Només un equilibri dinàmic entre l'autonomia i la implicació solidària, entre la vivència i la convivència, produeix el goig festiu i creatiu", a *Apuntes para una Psicología de la Convivencia*.

La finalitat de tota relació humana no pot ser la mateixa relació en si, com un camí no és meta per ell mateix.

Quin serà doncs el terme de la convivència? Quin l'ideal de la humanització?...

1- *Allò ideal* no és instrument sinó finalitat

L'home creix en la mesura que és capaç d'unir-se, formant comunitat amb els altres. La diversitat l'enriqueix i el transforma en un ésser-amb-els-altres. En aquesta diversitat es produeix l'intercanvi i la comunicació que fan possible la convivència. L'home passa de ser-amb-els-altres a conviure-amb-els-altres. Tot aquest procés, l'hem anat resseguint al llarg dels punts anteriors fins a descobrir el valor de la convivència.

Però la convivència no és suficient, tot i que és condició mínima de relació humana. Conviure té més de civilització que d'ideal humà. La *civitas* encarnava aquest esperit d'unió identificadora, talment com ho fou la *πολις* grega. Però de la mateixa manera que l'home no es podia entendre sense la comunitat, aquesta no podria ser entesa sense l'home. I les diverses formes de convivència, pactades o imposades al llarg dels temps per les comunitats, acabaven sovint arrabassant l'individu. Era més senzill construir la comunitat de comuns que no pas la unió dels diversos. La civilització suposà més un instrument de desenvolupament, almenys si la entenem des d'una òptica sociològica, que no pas un ideal humà.

La qualitat ètica d'una civilització no pot aturar-se en el nivell de convivència al qual ens hem referit abans. Podríem al·legar, no sense raó, que la civilització sostinguda en una convivència que cerca i construeix el bé comú (o sia, el model socialdemòcrata del món occidental actual), no és més que un resultat de conveniència per a la supervivència comuna. Més encara si tenim presents els esdeveniments històrics del segle XX! La destrucció sistemàtica a la qual es van veure sotmesos els jueus pel III Reich ha fet ben palès el perill de desequilibri constant al qual s'abocuen les societats que perden la capacitat per al diàleg, la tolerància i el respecte per les minories.

Sembla que podríem haver pactat la convivència, per tal d'assegurar-nos una certa probabilitat de supervivència futura. D'aquí ve que s'interpreti la Declaració Universal dels Drets de l'Home, promulgada per les Nacions Unides el 1948, més com una declaració de bones intencions que no pas com un autèntic ideal d'humanitat.

Els ideals, per més utòpics que resultin, han de ser possibles, han de ser facti-

bles. Potser no ho podem afirmar en la immediatesa i en l'absolut, però sí que ho hem d'asseverar en el progrés necessari de la vida quotidiana, sia individual o col·lectiva. De tal manera que, sense ometre la realitat utòpica que representa la Declaració Universal del Drets de l'Home, hem d'afirmar que és un ideal de progrés, un futur de possibilitat, al qual han d'abocar-se els esforços necessaris per tal que es pugui garantir la visió humanista i humanitària que proposen per a la vida social i política de tot poble.

2- La comunió com a ideal de comunitat

Al crit de *llibertat!* l'home, ja des de la Il·lustració, cercà noves fórmules d'unió que respectessin l'individu i la seva diferència, alhora que permetessin la riquesa de la comunitat... Com embogits per la llei del pèndol, ens debatem encara, després de dos segles, entre ambdós extrems.

Avui dia, quan sembla que ha quedat consagrat el triomf de l'individu enfront de la comunitat, del sistema liberal enfront del social, els pobles es debaten encara entre aquests dos pols que representen les societats minoritàries riques i industrialitzades, enfront de les societats majoritàries, pobres i poc desenvolupades industrialment. En política, això no obstant, la caiguda d'algun gran imperi que imposava sistemes de cohesió per mitjà de la força (la caiguda de l'URSS), es debat en la lluita de les nacions sense Estat que s'esforcen a preservar llur entitat i riquesa cultural i social davant d'Estats que aclaparen les minories i que continuen intentant diluir les *diversitats nacionals* de les minories (el conflicte a l'exclugoslàvia, etc.).

Els conflictes nacionals que recentment ha viscut Europa en la sempre conflictiva cruïlla cultural dels Balcans, així ens ho demostra. Ni tan sols les religions, amb les institucions que les representen, han estat capaces, amb els seus ideals humanitaris i transcendents, d'entrar en un diàleg que defugís la confrontació armada. S'ha obviat un diàleg necessari i fonamental, que rebutjant dogmatismes estèrils, pogués proposar vies alternatives de respecte i cooperació. La comunitat i la seva identitat s'han confós amb la unitat dogmàtica i/o fanàtica. *Urgeix avui dia, més que mai, un autèntic diàleg interreligiós.*

A les acaballes del segle XX, sembla que els conflictes nacionalreligiosos, que ompliren de destrucció l'Europa del segle XVI, tornen a reproduir-se en una fatal continuïtat. Fins i tot l'enfrontament entre ortodoxos i musulmans fa reviure encara episodis concernents a l'antic Imperi Otomà, mentre que aquests enfrontaments, viscuts entre ortodoxos i catòlics, semblen remuntar-nos al trencament produït entre aquests al segle XI de la nostra era. I és que la manca de diàleg interreligiós ha fet renéixer vells fantasmes del passat, i ha portat a l'absurd la realitat viscuda per alguns d'aquells que diuen professar la doctrina de l'Evangeli.

3- L'autèntica comunió

Des de la perspectiva d'aquestes mateixes religions no s'ha sabut trobar la solució, que rau, com deia ja l'Evangeli, en la **comunió** (Jo 17,20) ⁷.

La unitat proclamada per l'evangelista Joan, no és una unitat unívoca i univocista. Es tracta més aviat d'una unitat diversa, que s'alimenta i s'estructura en la pluralitat. El misteri trinitari proclama, precisament, aquesta realitat: "*tal com Tu i Jo som u*" (Jo 17,21); i consagra l'equilibri necessari que les relacions humanes, a semblança del misteri de Déu, han de tenir. L'home no és endebades imatge de Déu, sinó que ho és per viure com a tal, per esdevenir i ser, constantment i dinàmicament, λογος de Déu enmig del món. Com Jesús ho fou del Pare (Jo 1, 1ss). Aquest és, per tant, el misteri de la comunió autèntica.

Cal defensar, doncs, una comunió que no consisteix en l'anul·lació de l'individu per tal de consagrar no se sap quina mena d'unitat preconcebuda. Comunió que no pot ser l'intent de sumar individus sense factors comuns, com qui recerca l'afany del nombre per sobre de tota altra cosa.

Ha de ser una comunió que mai no s'esgota perquè sempre s'està construint, perquè sempre és respectuosa de la *διναμικ* dels individus que la formen... Comunió com a procés de recerca i convergència; tot assimilant els processos interns i les divergències que aquests generen... Comunió que no se sustenta en veritats inamovibles, sinó en la inseguretat de les petites i grans certeses que dibuixen cada dia una veritat que no posseïm mai... Comunió que respecta les diferències dels camins que ens han de portar a una meta comuna... **Comunió, en definitiva, de l'amor, que troba la seva raó d'existir, sempre i només, en l'Altre.**

Conclusió

Interpretar l'home i les seves relacions des de la perspectiva del misteri de Déu ha de ser, certament, el millor camí que poden trobar aquells que s'esforcen en el diàleg internacional i/o interreligiós per construir comunitat, viure en convivència i edificar comunió. En observar en *l'altre l'Altre*, tota persona que defensa i posseeix valors religiosos dotarà de sentit la recerca de la seva vida, el sentit de la seva existència.

I podrem concloure que, d'una manera anàloga, les relacions humanes i les seves estructures no podran ser enteses adequadament si no les contemplem tots, creients o no, des de la perspectiva del misteri, del misteri que suposa *estimar l'altre*, més enllà de tota diferència o distinció; fer comunió d'humanitat amb tot altre,

sense hipotecar aquesta comunió a la perfecta sintonia de parers, creences, races, llengües, etc.; en definitiva, *amb tot home*, perquè tot home, pel fet de ser-ho, ja posseeix la dignitat suficient per a ser subjecte de respecte i de drets (subjecte moral i subjecte legal).

L'itinerari del camí del desenvolupament ètic humà finalitza aquí, en la **comunió**, en una comunió basada en la comunicació que engendra constantment el diàleg entre iguals, que és l'autèntic diàleg.

Un itinerari que no espera absorbir, ni acaparar, ni anul·lar, l'altre. Un itinerari que recerca arribar plegats a l'única meta que vol proposar-se, que pot proposar-se tota comunitat humana, la comunió en la diferència, **la comunió en la diversitat**.

BIBLIOGRAFIA

MOUNIER, E. (1961) *Oeuvres Complètes*. París: Seuil.

LAÍN ENTRALGO, P. (1961) "Teoría y realidad del otro". Madrid: *Revista de Occidente*.